

Balogh Róbert

Debrecen

*Fiori dall'ombra – a cipész,
a prostituált és az adó*

Mindezidáig a reneszánsz időszaka kevésbé, a korabeli nyugati mediterráneum világa pedig egyáltalán nem ihlette meg a hazai történeteket. Annak ellenére így van ez, hogy a mediterrán terület az ókor után is életteli, izgalmas régió maradt. Ez Fernand Braudel *A Földközi-tenger és a Mediterráneum II. Fülöp korában* című korszakos jelentőségű művének 1996-os kiadása óta jól ismert körülmény lehet a magyar történetek számára is, Johan Huizinga pedig már közel egy évszázada ráirányította a figyelmet a késő középkor különös szépségére. Az érdeklődés hiánya azért is meglepő, mert, amint a fenti példa is mutatja, Délnyugat-Európa XIV–XVI. századi forrásgazdagsága ideális terep provokatív, elméleti újításokkal előálló tanulmányok elkészítése szempontjából is.

A térség egykori jelentős kikötővárosa, Pisa, itáliai mércével nem tartozik a középkori forrásokban leggazdagabb települések közé. Mégis: a magyar adottságokkal összevetve elképzelhetetlenül folyamatos oklevélállománnyal, narratív forrásokkal (krónikák, irodalmi művek), valamint teljes összeírásokkal rendelkezik. A következőkben bemutatok néhány módszertani jellegű problémát, melyekkel egy, ez utóbbi forrástípussal kapcsolatos elemzésekíséret során találkoztam.

Részletesen azokkal az adóösszeírásokkal foglalkoztam, amelyek Pisa addigi középkori történelmének legkritikusabb időszakában, a XV. század első évtizedében keletkeztek. Formailag minden esetben a város polgárai által a városnak nyújtott kölcsönről (korabeli toszkán elnevezésük: *prestanza*, illetve *taglia*) van ugyan szó, valójában azonban kényszerkölcsönről, vagyis adóról. Pisa 1399 és 1406 között elvesztette függetlenségét. A folyamat első szakaszában utolsó *signoréja* eladta a város kulcsait a milánói *Visconti* családnak, majd tőlük a velük szemben egyébként évtizedek óta ellenséges Firenze vette meg. A pisaiak azonban ez utóbbi döntésbe nem törődtek bele, s csak több hónapon át tartó ostrom után jutottak be a Firenze szolgálatában álló zsoldoscsapatok a városba. Firenze természetesen igyekezett közvetlen anyagi hasznot húzni a

szerzeményből, s Pisát 1407-ben, 1409-ben és 1412-ben is fizetésre kötelezte. Néhány évvel korábban, 1402-ben a még függetlennek tekinthető város, a későbbiekkel ellentétben, igen jelentős összeg befizetését várta el polgáraitól. Az adatsorok kifejezetten alkalmasak összehasonlító elemzésre, annál is inkább, minthogy ezek mindegyikét évtizedekkel ezelőtt publikálták. Az adatsorok első ránézésre meglehetősen jellegtelennek tűnhetnek, azonban sok információt hordoznak:

Domenico, detto Ungheria capp. S. Vito s. 29.
Fiorina di Domenico di Alessandria, capp. S. Paolo a Ripadarno, s. 14.
Flora, *venditrice* capp. S. Biagio di P., s. 14.
Flora Spagnola, capp. S. Lorenzo alla Rivolta, f. 1, s. 5.

Elsőként tehát a név áll (esetleg a foglalkozás megnevezése), majd a lakóhely, lakókerület megnevezése a plébániák szerint, legvégül a fizetendő összeg *fiorini* (ekkor, 1402-ben még nem az itthon is jól ismert firenzei pénzrendszerrel használták Pisában, öt évvel később már igen) és *solidi* formájában.

A forrástípus egyik értéke kétségtelenül abban a gazdagságban áll, hogy minden összeírás kb. 2000 ilyen adatsort tartalmaz. A lakóhely és a fizetendő összeg egymás mellé rendelése után általános képet kaphatunk a város egyes negyedeinek vagyoni helyzetéről, vagyis szerencsés esetben szegény és gazdag negyedeket azonosíthatunk. A foglalkozás és az összeg párba állításával az egyes szakmák hierarchiájára következtethetünk, s mindezeket az információkat egyszerre vetíthetjük térképre. Ennyi már rövidebb tanulmányozás után is megállapítható, mint ahogy az is, hogy érdemes a különböző kiadási elvek miatt részben eltérő formátumú adatokat egységesíteni, hogy ezzel szoftver alkalmazását tegyük lehetővé.

Az első komolyabb nehézség abból adódik, hogyan is képzeljük el egy középkori város társadalmát. Egyáltalán: elfogadjuk-e, hogy létezik alkalmazható városi *struktúra*. El kell döntenünk, hogy hierarchikus rendet, s egymástól elkülönülő, valamint egymással szemben álló rétegeket keresünk-e, vagy az ennek ellenhatásaként születő elitista megközelítést alkalmazzuk, miszerint a város csúcsán álló oligarchához viszonyítunk minden mást, a falakon belül és részben azon kívül egyaránt. Esetleg mindenfajta struktúra létezését megkérdőjelezzük, netalán más, mindentől eltérő megközelítést fogadunk-e el.

A döntést pragmatikus értelemben egész egyszerűen azért kell meghoznunk, mert ilyen tömegű adat elemzésekor nyilvánvalóan statisztika-

ze és Siena környezetében. A város gazdaságát, sőt létét nemcsak a tenger és a környező városok határozták meg, hanem az a szűkebb természetföldrajzi környezet is, amely sok tekintetben kifejezetten kedvezőtlen. Az Arno folyó völgye ezen a szakaszon alig néhány méterrel emelkedik a tengerszint fölé, így állandó a malária jelenléte, s gyakori az árvíz. Mindezek a tényezők – a tengeri kereskedelem akadályoztatása esetén – igencsak korlátozták a városlakók teherbíró képességét, más szóval túlélési esélyeit.

Ha a város térképére tekintünk, eléggé szembetűnő, hogy a legszegényebb körzetek a városfalakhoz közel vagy azokon kívül helyezkedtek el. Ez feltehetően összefüggésben van a Pisát a korban ért gyakori támadásokkal. Egy a városfaltól több kilométerre lévő, a tengerparthoz közeli körzetben pedig nyomorgó földműveseket találunk, akik alig néhány évig voltak képesek helyben maradni.

Természetesen az összehasonlítás egyik legérdekesebb része az egyes háztartások nyomon követése egyik összeírásról a másikra. E munkát igen megnehezíti, hogy a korban még láthatólag nem voltak rögzült vezetéknevek, esetenként még a keresztnévek sem, ráadásul állandósult helyesírásról még nem beszélhetünk. Azonosnak tekinthető-e például az 1412-ben a *Kinezica* negyed *San Andrea* körzetében összeírt *Ser Masino e Verano di Giovanni da Terricciola* háztartás, illetve az ugyanitt három évvel korábban összeírt *Ser Masino et Urbano da Terricciola* jelölésű? *Giovanni da Siena* cipész vajon azonos *Giovanni di Giovanni* cipésszel? A nehézségek ellenére is egyértelműen kimutatható, hogy a túlélők száma kifejezetten alacsony, megközelítőleg a háztartások fele található meg legalább két összeírásban.

A globális kép tehát mindenképp egy meglehetősen töredezett társadalomról árulkodik, olyanról, melyben kevés volt az állandóság. Természetesen mindebből semmiképp nem hagyhatjuk el a politikatörténetet, hiszen az 1406-os év fontos választóvonal. Az adóteher összehasonlítása arra utal, hogy Firenze vezetése igyekezett a lehető legnagyobb mértékben megadóztatni Pisát, mindamelllett egy bizonyos határt nem mert átlépni, hiszen célja a terület integrálása, s nem elpusztítása volt. A hosszú idő óta csökkenő népességszám mellett nem volt kifizetődő a sarcolás, hiszen az már Pisát városi létében rengette volna meg.

Úgy hiszem, az összeírásban szereplő nevek, pontosabban a névre utaló információk tanulmányozása adhatja egy elemzés legérdekesebb részét. Esetünkben a leírt nevek leginkább egy-egy személy meghatározására tett kísérletnek tekinthetők. Ezáltal bepillantást nyerhetünk abba, hogyan értelmezték saját világukat az összeírást készítő írnokok, sőt, he-

तिकai számításokat kell végeznünk, s ha félúton rájövünk, hogy valójában rossz úton indultunk, az sok idő elvesztésével jár. Másrészt ha elfogadjuk, hogy a történész elsősorban valamely szakmai vagy közérdeklődésre számot tartó diskurzusba igyekszik bekapcsolódni, ezen diskurzusok megértéséhez elengedhetetlen, hogy tisztában legyünk a mások által lehetségesnek tartott utakkal, saját értékválasztásunkkal, esetleges elfogultságunkkal.

Jelen esetben tehát, amennyiben a fenti kutatási kérdéseket még mindig relevánsnak ítéljük, először is meg kell mondanunk, kik is azok a szegények, és kik a gazdagok?¹ Abból indultam ki, hogy a középkori város – így Pisa is – közösségek sokaságából állt. Ennek megfelelően nem próbáltam meg összehatárokat felállítani a gazdagok, szegények és átmeneti rétegek elkülönítésére. Olyan módszert kerestem, amely alkalmas az adott közösségeken belüli viszonyokat mesterséges kategóriák felállítása nélkül bemutatni.²

Egy diagram vízszintes tengelyén az adott körzetben élő családok számát, függőleges tengelyén az általuk befizetendő adó összegét ábrázolva, majd a kapott pontokat összekötve, a diagramot pedig négyzettel kiegészítve kvázi *Lorenz-görbét* kaptam, melyeknek persze hiányosságuk, hogy csak közvetett információból, azaz nem a jövedelem nagyságából kiindulva készültek. Így ábrázolhatóvá vált a közösségen belüli egyenlőtlenség. A mérhetőség érdekében célszerű lett volna az ún. *Gini-indexet* kiszámítanom, ez azonban túl nagy feladatnak bizonyult, ezért az értékek átlaga és középértéke közötti arányt vettem alapul, ami többé-kevésbé megfelelt a célnak. Mindennek eredményeként kiderült: Pisában nem voltak igazi szegénynegyedek, hisz az adatok alapján úgy tűnik, a szomszédok adófizetési képessége között gyakoriak a sokszoros eltérések. Ebben a tekintetben tehát Pisa nem illeszkedik az általános képbe: a Firenze, Buda és számos más város esetén kimutatott lakógyűrűk itt nem léteztek. A kategóriákon túlmenően a térbeliség is többféle kérdést vet fel, melyeket egy olyan földrajzi fekvésű város esetében, mint Pisa, nem érdemes megkerülni. Pisa a középkorban kikötőváros volt, méghozzá a Földközi-tenger nyugati medencéjében, amely ekkor még sokkal inkább tekinthető nyelvi-kulturális egységnek, mint napjainkban. Mindamellett a város Toszkána része is, annak urbanizált felében található, Lucca, Firen-

¹ Ebben a kérdésben a francia Michel Mollat *Les Pauvres au Moyen âge: étude sociale* c., számos nyelvre lefordított, Magyarországon angol fordításban az ELTE Középkori Gyűjteményében elérhető alapműve, illetve a szintén igen elismert lengyel Bronislaw Geremek tanulmányai jelenthetnek tájékozódási pontot.

² GRANASZTÓI György, *A barokk győzelme Nagyszombatban*, Bp., Akadémiai Kiadó, 2004.

ze és Siena környezetében. A város gazdaságát, sőt létét nemcsak a tenger és a környező városok határozták meg, hanem az a szűkebb természetföldrajzi környezet is, amely sok tekintetben kifejezetten kedvezőtlen. Az Arno folyó völgye ezen a szakaszon alig néhány méterrel emelkedik a tengerszint fölé, így állandó a malária jelenléte, s gyakori az árvíz. Mindezek a tényezők – a tengeri kereskedelem akadályoztatása esetén – igencsak korlátozták a városlakók teherbíró képességét, más szóval túlélési esélyeit.

Ha a város térképére tekintünk, eléggé szembetűnő, hogy a legszegényebb körzetek a városfalakhoz közel vagy azokon kívül helyezkedtek el. Ez feltehetően összefüggésben van a Pisát a korban ért gyakori támadásokkal. Egy a városfaltól több kilométerre lévő, a tengerparthoz közeli körzetben pedig nyomorgó földműveseket találunk, akik alig néhány évig voltak képesek helyben maradni.

Természetesen az összehasonlítás egyik legérdekesebb része az egyes háztartások nyomon követése egyik összeírásról a másikra. E munkát igen megnehezíti, hogy a korban még láthatólag nem voltak rögzült vezetéknevek, esetenként még a keresztnevek sem, ráadásul állandósult helyesírásról még nem beszélhetünk. Azonosnak tekinthető-e például az 1412-ben a *Kinezica* negyed *San Andrea* körzetében összeírt *Ser Masino e Verano di Giovanni da Terricciola* háztartás, illetve az ugyanitt három évvel korábban összeírt *Ser Masino et Urbano da Terricciola* jelölésű? *Giovanni da Siena* cipész vajon azonos *Giovanni di Giovanni* cipésszel? A nehézségek ellenére is egyértelműen kimutatható, hogy a túlélők száma kifejezetten alacsony, megközelítőleg a háztartások fele található meg legalább két összeírásban.

A globális kép tehát mindenképp egy meglehetősen töredezett társadalomról árulkodik, olyanról, melyben kevés volt az állandóság. Természetesen mindebből semmiképp nem hagyhatjuk el a politikatörténetet, hiszen az 1406-os év fontos választóvonal. Az adóteher összehasonlítása arra utal, hogy Firenze vezetése igyekezett a lehető legnagyobb mértékben megadóztatni Pisát, mindamelllett egy bizonyos határt nem mert átlépni, hiszen célja a terület integrálása, s nem elpusztítása volt. A hosszú idő óta csökkenő népességszám mellett nem volt kifizetődő a sarcolás, hiszen az már Pisát városi létében rengette volna meg.

Úgy hiszem, az összeírásban szereplő nevek, pontosabban a névre utaló információk tanulmányozása adhatja egy elemzés legérdekesebb részét. Esetünkben a leírt nevek leginkább egy-egy személy meghatározására tett kísérletnek tekinthetők. Ezáltal bepillantást nyerhetünk abba, hogyan értelmezték saját világukat az összeírást készítő írnokok, sőt, he-

lyenként az összeírandókkal folytatott kommunikáció egyes elemeire, pl. elhallásokra is rábukkanhatunk.

Az összeírás célja nyilvánvalóan egy megbízható adólista készítése volt, melyet a későbbiekben kiindulópontnak lehetett tekinteni, illetve amely segítségével tervezni lehetett a későbbi bevételeket, s ellenőrizni a befizetéseket. Egy hatalmi viszonyt kifejező dokumentumtípusról van szó, melyben rögzíteni kellett az egyes szereplők pontos helyét és funkcióját.

Könnyen felfedezhető, hogy minden vizsgált összeírás esetében jelentős különbségek vannak a férfi és női nevek írásmódja között. A férfiakat általában földrajzi eredetük szerint határozták meg (pl. *Frencesco da Siena*, vagyis Ferenc Sienából). Ezek nyilván állandósult vezetéknevek voltak, főként a vidéki eredetű nemesi családok esetében, mint pl. *da Putignano* vagy *d'Appiano*, s előfordulnak „igazi” nemzetségnevek is, mint a *Lanfranchi* vagy a *Gualandi*. A meghatározás részét képezte a foglalkozás feltüntetése is, az esetek mintegy 50%-ban. Ebben a vonatkozásban az 1409-es összeírás jóval részletesebb, több adatot szolgáltat. A foglalkozás megnevezése a politikailag jelentős családok tagjainál szinte kivétel nélkül elmarad, csak úgy, mint számos számunkra ismeretlen név esetében. Ennek több oka lehetett: az illetőt a közösségben mindenki ismerte, tehát az írnok tudta, nem lehet mással összetéveszteni, elegendő róla ennyi információ is. Nők az összeírásban szinte kizárólag özvegyként vagy hajadon árvaként szerepelnek, s ilyenkor kilétük kulcsát az elhunyt férj vagy apa adja, mint például a fent említett *Fiorina di Domenico di Alessandria* esetében. Ő feltehetőleg a piemonti *Alessandria*-ból származó *Domenico* özvegye. Árvák esetében a *rede di* vagy *erede di* előtag szerepel elsőként, tehát az „örökös” állapot a meghatározó az írnok számára. Ez fiúk és lányok neveinél egyaránt így van.

Kétségtelen tehát, hogy a nők ebben a közösségben a férfiak tartozékai voltak, pontosabban az írnokok ilyennek látták őket. Igaz, akad néhány kivétel. A *San Tomeo* körzet 1402-es névsora rögtön négy ilyet is tartalmaz: *Flora Spagnola*, *Bella del Valdarno*, *Costanza di Genova* és *Savina*, *tessitrice* mint önálló személyek jelennek meg. A nevek beszédesek, legalábbis az első kettő esetében: Spanyol Virág és Arno-völgy Szépe. *Costanza* Genovából, a korábban nagy ellenfélnek számító kikötővárosból érkezett. *Savináról* csak annyit tudunk, hogy szövönő volt, s bizonyosan hajadon, jó eséllyel árva. A továbbiakban semmi újat nem tudunk meg róluk, egyszerűen eltűntek mindannyian. Az érseki palota közvetlen közelében levő *San Tomeo* körzetben csak a *Lanfranchi*-nemzetség elszegényedett ágai élnek tovább. Kik ők? Úgy hiszem jó eséllyel prostituáltak, legalábbis az első három esetben, *Savina* teljesen bizonytalan.

S most jöjjön néhány további lehetőség, melyet az általam választott keretben az összeírások felkínálnak! Adja magát a kérdés, hogy az árvák és özvegyek vajon milyen státust foglaltak el a közösségben. A kérdést az adóösszegekből következően nem lehet pontosan megválaszolni, hiszen ismert, hogy a középkori világ a munkaképteleneket nyomorultaknak tekintette, s közéjük sorolta az özvegyeket is. Feltehető tehát, hogy ezt a szemléletet az adóösszeírás során is érvényesítették. Az özvegy-kérdéshez Geroges Duby és Michelle Perrot világhíres vállalkozásának (*A History of Women in the West*) középkorral foglalkozó részén túl ma már számos, Magyarországon is hozzáférhető tanulmánykötet nyújt – elsősorban narratív források feldolgozásán keresztül – segítséget. Ehhez szorosan hozzátartozónak érzem a család és háztartás fogalmának az adatok alapján történő lehető legpontosabb körülírását, illetve megkülönböztetését. A *gender studies*, valamint a történeti antropológia nagyon is releváns megközelítésmód lehet tehát a késő középkor vizsgálata során.

A nevek eligazítanak bennünket az illető háztartásfő származásáról, ami Pisa esetében még ezekben a válságos években is igen színes képet mutat. A fent említett *Domenicónak* valamilyen magyar kötődése lehetett, de találunk várnai kereskedőt is a számos spanyol, dél-itáliai, katalán, német utalás mellett. Mindezen információk térképre vetítése is rejt magában lehetőségeket. Megtudhatnánk például, hogy milyen kiterjedésű területre vonatkozóan voltak a pisaiaknak pontos földrajzi ismereteik, honnan ismertek falvakat, s honnan kezdődött a *terra incognita*.

A vagyoni elit folytonosságára is fény derülhet, ha kiválasztunk egy speciális csoportot: a történetileg nemesinek tekinthető családokat, melyek státusukat megőrizték a XIV. század végén. Megtudhatnánk, vajon kik menekültek el azonnal, kiket sújtott leginkább a firenzei hódítás, s kik voltak azok, akik legalább anyagi egzisztenciájukat megőrizték. Ezt az elemzést természetesen már ki kellene egészítenie egy szélesebb körű *prozopográfiai* (vagyis az egyes családok sorsát követő) nyomozásnak, amit egyébiránt – a Dél-Itáliába menekülők esetében – már elvégzett Giuseppe Petralia pisai történész.

A kérdésfelvetések során igyekeztem olyan megközelítéseket felhasználni, melyeket viszonylagos újdonságuk vonzóvá tett. Elsősorban Fernand Braudel bevezetőben említett nagyszabású projektjétől inspirálva törekedtem a térbeliség hangsúlyozására. Továbbá olyan szemléletre, amely egyes személyekre érvényes, létező viszonyokat képes érzékeltetni, vagyis a történeti antropológia alapelveinek alkalmazására. Megpróbáltam tudatosítani, s tudatosan alkalmazni azt a Hayden White-től tanult tételt, miszerint mind az elemzés tárgya, mind maga az elemzés konst-

rukció, s nem lehet a teljes valóság rekonstrukciója.³ A múltra nem nyílnak ablakok: csakis valamely megfigyelő által teremtett világról értesülhetünk. A forrásként felhasznált szöveg írója saját szemével érzékel valamit, aminek egy részét a nyelv által közli, míg a forrást értékelő saját világában kialakított kódjait alkalmazva megfejt a fellelt örökséget. Arról sem lehet megfélekezni, hogy az írott forrás nem azonos a szóbeli közléssel, írás közben még egy szűrőn kell áthaladnia a közlendő információnak. Mind a forrás, mind a történész reprezentálja tehát tudatának egy részét.

Tündér Ilona

³ WHITE, Hayden, *A történelem terhe*, ford. BERÉNYI Gábor et al., Bp., Osiris Gondolat, 1997.